

Recenzje – Polemiki

PIOTR BÓRAWSKI

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
Olsztyn

**Andrzej Czyżewski i Marta Guth:
ZRÓŻNICOWANIE PRODUKCJI MLEKA
W MAKROREGIONACH UNII EUROPEJSKIEJ
Z WYRÓŻNIENIEM POLSKI**

PWN, Warszawa 2016, 282 s.

Produkcja mleka stanowi ważne ogniwo sektora rolnictwa. W Polsce, przy sprzyjających warunkach – dużych zasobach łąk i pastwisk oraz dogodnych warunkach klimatycznych, charakteryzuje się jednak znacznym zróżnicowaniem przestrzennym. W trzech województwach, tj. podlaskim, mazowieckim i wielkopolskim zlokalizowanych jest blisko 40% produkcji mleka. Konieczne jest więc dostosowanie transportu i logistyki do dostarczania surowca mleczarniom oraz finalnym nabywcom.

Najważniejsze wyzwania stojące przed rynkiem mleka związane są jednak z procesami integracyjnymi. Po wstąpieniu Polski do UE rolnictwo uzyskało wsparcie w ramach wspólnej polityki rolnej. Producenci mleka zostali objęci systemem kwotowania. Działania te skutkowały utrzymaniem się koniunktury na rynku mleka oraz korzystnymi relacjami cenowymi. Rok 2015 przyniósł kolejne zmiany na rynku mleka, związane z likwidacją systemu kwotowania. Ceny mleka zaczęły kształtować się pod wpływem mechanizmu rynkowego. Wielu producentów mleka stanęło przed widmem bankructwa, bowiem ceny mleka spadły, a konkurencja stała się silniejsza. Ratunkiem dla producentów mleka może być zwiększenie produkcji, ściślejsza integracja oraz poszukiwanie szans na jednolitym europejskim rynku i wykorzystywanie instrumentów unijnych dla zwiększenia dochodów.

Równie ważne są problemy, z jakimi boryka się mleczarstwo na świecie, do których zaliczyć można: zróżnicowany popyt na mleko i jego przetwory, silna konkurencja na rynkach światowych, zmienne wzorce konsumpcji, procesy koncentracji

w przemyśle spożywczym oraz zróżnicowanie dochodów wśród producentów mleka w krajach UE. Te i inne zagadnienia dotyczące rynku mleka zostały omówione w recenzowanej książce.

Celem podjętym przez autorów badań było określenie czynników decydujących o występującym zróżnicowaniu produkcji mleka w makroregionach Unii Europejskiej.

W ramach celu głównego realizowano następujące cele szczegółowe:

- identyfikacja specyficznych cech mleczarstwa w kontekście teorii zrównoważonego rozwoju rolnictwa i lokalizacji produkcji rolniczej;
- porównanie sektorów mleczarskich w krajach Unii Europejskiej i określenie pozycji konkurencyjnej sektora unijnego na tle globalnym;
- określenie znaczenia instrumentów wspólnej polityki rolnej oraz kierunków jej zmian na rynku mleka;
- rozstrzygnięcie, czy i w jaki sposób czynniki decydujące o zróżnicowaniu rynku mleka w 2011 roku uległy zmianie względem 2004 roku;
- identyfikacja podobieństw między poszczególnymi makroregionami pod względem produkcji mleka;
- porównanie poziomu konkurencyjności polskich makroregionów względem regionów w UE wyspecjalizowanych w produkcji mleka;
- identyfikacja wpływu skali i efektywności produkcji na zmienność determinantów produkcji mleka w makroregionach Unii Europejskiej;
- określenie perspektyw rozwoju polskiej i unijnej produkcji mleka po zmianie regulacji unijnego rynku mleka w 2015 roku oraz wskazanie wymaganych kierunków zmian w strukturze produkcji dla poprawy pozycji konkurencyjnej polskich makroregionów wobec pozostałych.

Osiągnięcie wyznaczonych celów umożliwiła weryfikacja następujących hipotez badawczych:

- Produkcja mleka w makroregionach Unii Europejskiej jest determinowana głównie przez czynniki cenowo-kosztowe, natomiast uwarunkowania zasobowe i instytucjonalne mają mniejsze znaczenie.
- Typ produkcji warunkuje zróżnicowanie determinantów produkcji mleka: dla makroregionów z przewagą ekstensywnej produkcji największe znaczenie ma dostępność kapitału, natomiast dla makroregionów z przewagą intensywnej produkcji – relacje cenowo-kosztowe.
- Zróżnicowanie makroregionów Unii Europejskiej w zakresie produkcji mleka pod względem skali i wydajności zmalało w 2011 roku w porównaniu do 2004 roku.

Zakres merytoryczny pracy obejmował czynniki decydujące o występowaniu zróżnicowania produkcji mleka w makroregionach UE, w tym tendencje dominujące w produkcji, spożyciu, handlu zagranicznym, z wykorzystaniem danych rachunkowości rolnej FADN. Badaniami objęto lata 2004-2011.

Należy stwierdzić, iż autorzy wyznaczyli sobie bardzo ambitne zadanie realizacji aż ośmiu celów szczegółowych i weryfikacji założonych hipotez badawczych,

stanowiących pewne „novum”. Opracowanie operatu badania należy uznać za mocną stroną recenzowanej książki.

W celu zrealizowania wyznaczonych zadań autorzy wykorzystali różne źródła informacji wtórnych i pierwotnych, a mianowicie: dane publikowane przez FADN, International Dairy Federation, Eurostat, FAMMU, Bank Światowy, FAO oraz raporty IERIGŻ, a także badania własne w regionach FADN. Analizy zostały przeprowadzone za pomocą następujących metod: miary dyspersji i metody Giniego, metody Warda z zastosowaniem odległości euklidesowych, korelacji czynników, analizy wskaźnikowej.

Rozdział pierwszy nosi tytuł *Teoretyczne przesłanki rozwoju rolnictwa i lokalizacji produkcji rolnej*. Przedstawiono w nim teorie rozwoju rolnego, dylematy współczesnej kwestii rolnej oraz problemy wyboru między industrialnym a zrównoważonym modelem rozwoju rolnictwa. Rozdział ten jest bardzo ważny, wyjaśnia bowiem czytelnikowi problemy rozwoju rynków rolnych. Autorzy dowodzą, że industrialny model rolnictwa, nastawiony na maksymalizację efektów, prowadzi do wypaczeń, szkód środowiskowych i społecznych. Powinno zatem lansować się model rolnictwa zrównoważonego, który sprzyja równoczesnej realizacji celów ekonomicznych, społecznych oraz środowiskowych.

W rozdziale tym wskazano również na znaczenie mleczarstwa dla rozwoju kraju oraz cechy odróżniające go od innych kierunków produkcji rolniczej. Zaliczyć do nich można: pracochłonność i kapitałochłonność produkcji, powiązanie z produkcją roślinną, potrzebę współpracy rolnika z przetwórcą, wysoką jakość mleka. W dalszej części rozdziału pierwszego autorzy skupili uwagę na teorii lokalizacji produkcji rolnej, charakteryzując główne założenia teorii Thünnena. Jednak współczesna lokalizacja produkcji rolniczej zależy od wielu czynników często pomijanych przez tę teorię, wśród których wyróżnić można: poziom rozwoju i zasoby gleby, stopień rozwoju przetwórstwa, środowisko przyrodnicze, ludność i jej przedsiębiorczość. Ze względu na temat pracy, rozdział pierwszy jest ważny i potrzebny. Przedstawione rozważania teoretyczne, chociaż sięgają XIX wieku, są wciąż aktualne. Stanowią swoisty „fundament” badań nad zrównoważonym rozwojem produkcji mleka oraz wstęp do pozostałych rozdziałów.

W rozdziale drugim, zatytułowanym *Uwarunkowania produkcyjne i ekonomiczne zmiany na rynku mleka w Unii Europejskiej w latach 2004-2011*, autorzy przedstawili czynniki decydujące o jego zróżnicowaniu w krajach UE. Produkcja mleka jest specyficzną gałęzią produkcji rolniczej, stanowiącą ważne źródło dochodu dla wielu rodzin rolniczych. Proces integracji Polski w krajami UE spowodował zmiany, do których zaliczyć można: zwiększenie stada krów, wzrost skali produkcji, zmniejszenie liczby dostawców i producentów mleka.

W dalszej części rozdziału opisano rynek mleka i jego specyfikę. Na mleko i jego przetwory popyt wzrasta, zwłaszcza w krajach pozaunijnych. Popyt na żywność zwiększa się bowiem w miarę wzrostu dochodów tylko do pewnego momentu, po czym następuje zmiana struktury spożycia w kierunku produktów bardziej przetwo-

rzonych i droższych. Na zwiększenie popytu na produkty spożywcze, w tym mleczne, będzie mieć wpływ przyrost ludności w poszczególnych częściach świata, szczególnie w Afryce, Ameryce Łacińskiej, Ameryce Północnej oraz Australii.

Konsumpcja mleka jest również zróżnicowana regionalnie; roczne spożycie mleka i przetworów mlecznych w krajach UE jest dwukrotnie wyższe niż średnio w krajach Ameryki Południowej oraz czterokrotnie wyższe niż średnio w Azji. Wśród konsumentów preferowane są produkty mleczne o wysokiej wartości odżywczej i zdrowotnej oraz sery dojrzewające.

Największymi producentami mleka w krajach UE są: Niemcy, Francja, Wielka Brytania i Polska. Jednak średnia wydajność mleczna krów w Polsce jest niższa niż przeciętna w UE-15, co może być wynikiem bardziej ekstensywnego chowu mniej wydajnych ras krów.

Pod kątem widzenia funkcjonowania rynku mleka ważna jest analiza cen. Autorzy wskazali na różnice między cenami mleka w poszczególnych krajach UE. Zgodnie z prawem jednej ceny, różnice te ulegają zmniejszeniu, chociaż w krajach UE-12 z powodu spadku produkcji ceny mleka rosną. Rozdział drugi zawiera także charakterystykę handlu mlekiem i jego przetworami. Autorzy wskazali głównych eksporterów: UE, Stany Zjednoczone, Australię, Białoruś, Argentynę, Szwajcarię, oraz importerów: Stany Zjednoczone, Chiny, Japonię, Rosję, kraje arabskie i Meksyk. Na końcu rozdziału przedstawili syntetyczne wnioski wynikające z analizy materiału empirycznego. Przeprowadzone analizy dotyczyły sytuacji na unijnym rynku mleka po rozszerzeniu UE do roku 2012. Biorąc pod uwagę fakt, że nastąpiło załamanie handlu UE z Rosją oraz likwidacja kwotowania rzutująca na spadek cen mleka, analiza danych z lat 2014-2016 umożliwiłaby pokazanie aktualnej sytuacji na rynku.

Przedmiotem rozważań w rozdziale trzecim uczyniono *Mechanizmy interwencyjne na rynku mleka i przetworów mlecznych w Unii Europejskiej*. Wspólna polityka rolna regulująca funkcjonowanie rynków rolnych, w tym mleka, należy do najbardziej skomplikowanych. Dla Polski szczególnie ważne są reformy WPR zaproponowane przez Komisję Europejską, dotyczące m.in. przedłużenia kwotowania mleka do 2014 roku oraz dalszego obniżenia gwarantowanej ceny mleka. Autorzy zwrócili również uwagę na pakiet mleczny – Rozporządzenie (WE) 261/2012 dotyczące kwotowania, rozwoju spółdzielczości rolników, wzmacniającej ich pozycję konkurencyjną w łańcuchu marketingowym, oraz na rolę organizacji międzybranżowych. Omawiając regulacje unijnego rynku mleka w latach 2004-2011, wskazali na główne instrumenty stabilizacyjne rynku, instrumenty stymulujące popyt wewnętrzny oraz regulacje handlu zagranicznego. Informacje zawarte w tym rozdziale są ważne dla rozprawy i wprowadzają czytelnika w skomplikowane regulacje unijnych rynków, dzięki którym finansowano różne programy, istotne społecznie. Opisali również system kwotowania, sposób rozdysponowania kwot i ich realizację w krajach UE, ze szczególnym uwzględnieniem Polski, a także działania służące uzupełnieniu dochodów rolniczych (szczególnie płatności). Stwierdzili, że szeregi wachlarza instrumentów regulujących rynek miał swoje dobre strony, do których zaliczyć można ochronę rynku wewnętrznego w UE, ułatwienie konkuro-

nia na rynkach światowych oraz ograniczenie ryzyka cenowego związanego z produkcją. Na regulacjach tych skorzystali także producenci i przetwórcy mleka, którzy uzyskali dostęp do jednolitego unijnego rynku, konkurując cenowo z producentami z innych krajów UE.

W rozdziale czwartym, zatytułowanym *Ekonomiczne determinanty produkcji mleka w makroregionach Unii Europejskiej po 2004 roku*, autorzy przedstawili wyniki własnych analiz. Scharakteryzowano metodę analizy czynnikowej oraz materiał badawczy, który stanowiły dane Farm Accounting Data Network (FADN). Badania prowadzone w roku 2004 oraz 2011, z uwagi na długi zakres czasowy umożliwiły poznanie tendencji zmian, jakie nastąpiły w zasobach czynników produkcji i pozycji gospodarstw. Zastosowanie analizy czynnikowej pozwoliło na stworzenie czterech grup regionów o różnym rozwoju produkcji mleka. Z badań przeprowadzonych przez autorów wynika, że polskie regiony umocniły swoją pozycję i awansowały z grupy IV do III, uwzględniając relacje cenowo-kosztowe w 2011 roku względem roku 2004. Rozdział ten i wnioski w nim zawarte należy uznać za ważne poznawczo, interesujące i inspirujące.

W rozdziale piątym pt. *Zróżnicowanie produkcji mleka w makroregionach Unii Europejskiej* scharakteryzowano współczynnik Giniego oraz procedurę analizy skupień Warda, które zostały opisane bardzo dokładnie. Po przeprowadzeniu analiz zgrupowano regiony w trzy skupiska, w których gospodarstwa charakteryzowały się zbliżoną powierzchnią wykorzystania gruntów ornych, podobną liczbą krów mlecznych oraz średnią roczną mlecznością krów, a mianowicie:

- grupę tzw. „fabryk mleka” (średnio 950, 53 ESU i prawie 250 krów na gospodarstwo);
- grupę intensywnej produkcji mleka (średnio 192, 53 ESU i ilości krów 63,91 szt.);
- grupę ekstensywnej produkcji mleka (56,4 ESU i około 25 krów mlecznych).

Gospodarstwa należące do regionów z przewagą intensywnej produkcji mleka i „fabryk mleka” przeważały w zamożnych regionach UE-5. Natomiast gospodarstwa w regionach o ekstensywnej produkcji mleka należały do regionów z krajów UE-12. W gospodarstwach w regionach z przewagą intensywnej produkcji mleka produkcja była uwarunkowana relacjami cenowo-kosztowymi, pozaprodukcyjnymi kosztami prowadzenia gospodarstw mlecznych oraz dochodami. Natomiast w makroregionach z przewagą ekstensywnej produkcji zależała ona od sytuacji finansowo-majątkowej i kosztów czynników zewnętrznych.

W rozdziale tym zweryfikowane zostały postawione na początku pracy hipotezy badawcze, które okazały się słuszne.

Rozdział szósty nosi tytuł *Perspektywy rozwoju rynku mleka w Unii Europejskiej po zniesieniu kwot mlecznych*. Zdaniem autorów, po likwidacji systemu kwotowania produkcji mleka będą wprowadzone kontrakty między producentami a przetwórcami, nowe instrumenty dotyczące zarządzania ryzykiem oraz narzędzia wzmacniające funkcjonowanie łańcucha żywnościowego. Pożądane byłoby także wykorzystanie rezerwy kryzysowej, której celem jest stabilizacja dochodów rolników. Na podstawie danych wtórnych autorzy dowiedli, że likwidacja kwotowania produkcji mle-

ka doprowadzi do spadku cen mleka oraz wzrostu produkcji i może okazać się szansą dla polskich producentów ze względu na niższe koszty produkcji i czynnika pracy w porównaniu do rolników z krajów UE-15. W dalszej części rozdziału szóste go przedstawiono perspektywy rozwoju rynku mleka, z których wynika, że produkcja i konsumpcja mleka będą rosły, jednak procesy te będą przebiegać z różnym nasileniem w poszczególnych częściach świata. Unia Europejska pozostanie największym producentem mleka na arenie międzynarodowej, jednak największy wzrost konsumpcji mleka spodziewany jest w takich krajach, jak Chiny i Indie. Tendencje wzrostowe w zakresie produkcji i konsumpcji wystąpią również w krajach Ameryki Południowej i Północnej oraz Nowej Zelandii.

Podjmując temat handlu zagranicznego, autorzy przewidują, że Oceania, Unia Europejska, Stany Zjednoczone oraz Ameryka Południowa pozostaną głównymi eksporterami, natomiast głównymi importerami mleka i jego przetworów pozostaną Stany Zjednoczone, Rosja, Algieria, Chiny, Japonia, Meksyk oraz Arabia Saudyjska. Za wyjątkowo interesujące można uznać rozważania autorów dotyczące silnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń w kontekście zniesienia kwotowania.

Podsumowanie zawiera syntezę najważniejszych tez pracy oraz ciekawe wnioski. Autorzy konkludują swoje rozważania stwierdzeniem, że rynek mleka może w przyszłości się rozwijać. Wymaga to jednak wsparcia ze strony budżetu krajowego w przypadku spadku cen mleka poniżej poziomu opłacalności produkcji, zarządzania ryzykiem cenowym, realizacji umów między dostawcami a odbiorcami.

Monografia *Zróżnicowanie produkcji mleka w makroregionach Unii Europejskiej z wyróżnieniem Polski* należy do ciekawych i wartościowych pozycji, w której wykorzystano bogatą literaturę krajową i zagraniczną oraz akty prawne i strony internetowe. Wnosi ona wiele nowych elementów z punktu widzenia nauki i praktyki, odznacza się wysoką wartością merytoryczną oraz stanowi znaczący wkład do nauk ekonomicznych ze względu na wieloaspektowe podejście do analizowanych treści w kontekście mających miejsce zjawisk gospodarczych.

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 01.12.2016.